

Mgr. Peter Buday, PhD.

Záverčné zhrnutie výsledkov archívno-historického výskumu kostola sv. Mikuláša v Pukanci

Prostredníctvom staršej literatúry a archívnych prameňov sme sledovali stavebný vývoj kostola sv. Mikuláša v Pukanci v 14. až 20. storočí. Kým v prípade skorších období sme mohli iba náznakovo priblížiť okolnosti založenia, rozšírenia a úprav pamiatky, jej dejiny v mladších epochách sú relatívne spoľahlivo zdokumentované v cirkevných a magistrátnych písomnostiach.

Stavbu prvého sakrálneho objektu v niekdajšej Nemeckej Bane možno predpokladať v druhej polovici 13. storočia, hoci (nepriamy) dôkaz o jeho existencii v podobe záznamu v súpisoch pápežských decimátorov je neskoršieho dáta. Nevylučujeme, že Pukanec bol pôvodne filiou farnosti Devičany s kostolom Všetkých svätých. Vznik samostatnej farnosti (a v spojitosti s tým novostavba či úprava staršieho kostola) odzrkadľoval dynamický rozvoj osady obývanej prevažne nemeckými hosťami. Jednoznačným argumentom v prospech prítomnosti kostola pred rokom 1321 je sekundárne upravený náhrobník odkrytý počas poslednej obnovy interiéru.

Vďaka nariadeniam kráľa Žigmunda smerujúcim k podpore a pozdvihnutiu baníctva sa v prvej štvrtine 15. storočia vytvorili priaznivé okolnosti pre ďalšie stavebné aktivity. Pukanec, tak ako ostatné mestá stredoslovenského banského regiónu sa stal majetkom uhorských kráľovien.

Druhú polovicu storočia poznačenú nestabilitou stupňovanou ozbrojenými útokmi, živelnými pohromami a epidémiami vystriedalo okolo prelomu 15.-16. storočia krátke obdobie rozmachu. Odrazom toho je súbor krídlových oltárov, zaklenuť hlavnej lode sieťovou klenbou i vybudovanie opevnenia okolo kostola.

Turecké oddiely sa už krátko po Moháči dostali do blízkosti banských miest. V tomto období charakterizovanom obnovou a budovaním mestských fortifikácií treba predpokladať i adaptáciu kostola na „kostolnú pevnosť“ s mohutnou vežou nad pravouhlou svätyňou a vysokou atikou obopínajúcou strechu hlavnej lode. Súčasťou opevnenia so štyrmi nárožnými baštami bola samostatná hranolová veža týčiaca sa v západnom úseku múru. Podľa tradície slúžila ako radnica, čo odkazuje na príbuznosť pukanského areálu k obdobne riešeným celkom v blízkych sídlach (mestské hrady v Banskej Bystrici a Kremnici). Reformácia sa v meste ujíma pred polovicou 16. storočia. Zaniká katolícka farnosť, kostol hlboko do 17. storočia spravujú evanjelici. Podľa svedectva najstaršej zachovanej vizitácie sa v ňom nerealizovali vážnejšie zásahy a nedošlo ani k odstráneniu neskorogotického mobiliára. Za výsledok „protestantských“ úprav možno pokladať stavbu drevených empor s maľovanými parapetmi v oboch lodiach. Turecké útoky, úpadok baníctva a hospodárska stagnácia spôsobili vyľudnenie mesta. Vytráca sa nemecký element, obyvateľstvo sa poslovenčuje.

Farnosť v Pukanci bola obnovená v roku 1688, kostol však definitívne prešiel do rúk katolíkov na začiatku 18. storočia. Písomnosti z tej doby nezachytávajú žiadne výrazné stavebné zmeny. Pravdepodobne pred rokom 1731 sa realizovalo nové zastrešenie veže nad svätyňou zaznamenané nielen v prameňoch, ale aj na grafike z roku 1857. Strechu kostola opravovali v roku 1766, súčasne bol vybielený jeho interiér. Zemetrasenie, ktoré zasiahlo túto oblasť pred rokom 1779 narušilo stabilitu veže nad presbytériom hlavnej lode. V apríli 1789 ju poškodil blesk. Rozsah obnovy v roku 1792 sa nepodarilo objasniť.

Kľúčovej obnove pamiatky v 19. storočí predchádzal rad menších opráv týkajúcich sa v prvom rade zastrešenia, odvedenia zrážkových vôd a fasád. Zámer z rokov 1804 – 1805 počítajúci so stavbou nových striech nad loďami a zbúraním renesančnej atiky sa stal skutočnosťou až v druhej polovici 19. storočia.

Na naliehanie katolíckej cirkevnej vrchnosti a Hontianskej župy sa v lete 1863 začala rozsiahla renovácia kostola. Veže pred západným priečelím a nad svätyňou strhli, zaniklo neskorostredoveké opevnenie i zvonica stojaca pred ním. Atikový múr a azda ešte „renesančné“ strechy hlavnej lode boli asanované, aby uvoľnili miesto pre súčasnú sedlovú strechu s hrebeňom súbežným s osou južnej lode. K jej západnej fasáde bola pripojená neogotická veža prístupná bočnými točitými schodiskami. Dielo uskutočnené pod dohľadom levického staviteľa Karola Ehmana bolo skolaudované v októbri 1864. Práce, po ukončení ktorých kostol nadobudol svoju dnešnú podobu sprevádzalo napätie medzi prevažne evanjelickou mestskou radou a katolíckou obcou.

V mesiacoch august a september roku 1867 boli prevedené opravy a vybielenie severnej lode. Na popud farára Hradila v septembri 1870 natreli oporné piliere na južnej strane a opravili omietky na severnej fasáde. Kamenné rebrá klenby v hlavnej lodi fixovali železnými pásmi koncom 70. rokov 19. storočia. Výmena niekoľkých kamenných platní podlahy a oprava interiérových omietok sa uskutočnili v roku 1886. Strechu kostola zničil 23. augusta 1893 požiar.

O obnove interiéru v roku 1911 vieme len sprostredkované. Predpokladáme, že bola súčasťou rozsiahlejšieho zámeru, ktorého pretavenie do reality znemožnila I. svetová vojna. V prvej etape rozobrali dvojpodlažnú drevenú emporu v južnej lodi, aby na jej mieste postavili súčasnú liatinovú. Azda v súvislosti s týmto krokom boli odstránené gotické kamenné kružby v južných oknách lode. Renovácia exteriéru mala začať v roku 1914.

Predstava o komplexnej obnove kostola sa znovu stala aktuálnou po vojne. Napriek dlhodobému úsiliu štátneho referátu pre ochranu pamiatok bola jediným hmatateľným výsledkom rokovaní a plánovania základná koncepcia obnovy vypracovaná architektom Metodom Zoubkom a upravená Václavom Menclom. Tento program – hoci s istými korekciami – tvoril rámec pre práce realizované v rokoch 1940 – 1941. Z projektu boli vypustené také položky ako stavba železobetónovej nosnej klenby nad klenbou južnej lode či úprava okolitého terénu. Voči návrhu na prelomenie medzilodových arkád síce neboli námietky, tento krok však nebol nevyhnutne nutný. Architekt Bocian ako realizátor obnovy sa v prípade fasád vzdialil od požiadaviek pamiatkových orgánov. Hladké cementové omietky, betónové prvky namiesto kamenných či plechová strešná krytina potlačili stredoveký výraz stavby. Arkády medzi loďami boli v celej výške otvorené.

Tesne po II. svetovej vojne bol obnovený exteriér a interiér severnej lode. Zásahy v druhej polovici 20. storočia sa obmedzili na údržbu, menšie opravy, výmenu elektroinštalácie a obnovu náterov okenných a vstupných výplní.

Použitá literatúra

BAKÁCS, István János: Hont vármegye középkori egyházas helyei. In: *Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1942 – 1943 (V. kötet)*. Budapest: MKTM, Stephaneum 1943, s. 9 – 23.

(ed.) BARDOLY, István – Cs. PLANK, Ibolya: *A „szentek fuvarosa.“ Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900 – 1919*. Budapest: Országos Múemlékvédelmi Hivatal 1999.

(ed.) BOROVSKY, Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város*. Budapest: OMT 1898.

CZOBOR, Béla: A Múemlékek Orsz. Bizottságának működése a mult évben. In: *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam, IX. kötet, 1. szám. Budapest: MTA 1889, s. 413.

FABÓ, András: *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica*. III. kötet. Pest: Osterlamm Károly 1865.

(ed.) FORSTER, Gyula: *Magyarország műemlékei. II. kötet. A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma*. Zostavil Péter Gerecze. Budapest: Hornyánszky Viktor 1906.

gl: Dve zaujímavé dokumentárne pamiatky z Pukanca. In: *Historický sborník kraja 3*. Zostavil Július Alberty. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1967, s. 337 – 340.

GYÖRFFY, György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III*. Budapest: Akadémia Kiadó 1987.

HENSZLMANN, Imre: Uti jegyzetek. In: *Archaeologiai Értesítő*, XII. kötet, Budapest: MTA 1878, s. 247 – 251.

HENSZLMANN, Imre: Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. III. közlemény. In: *Archaeologiai Értesítő*. Új folyam, V. kötet. Budapest: MTA 1885, s. XXXVI- XL.

HUNFALVY, János: *Magyarország és Erdély képekben. Első szakasz: Magyarország, II. kötet*. Darmstadt: Lange Gusztáv György 1860.

IZSÓ, István: *Szemelvények a középkori montanisztika magyarországi történetének írott forrásaiból (1000 – 1526)*. Rudabánya: Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány 2006.

KAHOUN, Karol: *Neskorogotická architektúra na Slovensku a staviteľia východného okruhu*. Bratislava: SAV 1973.

KISARI BALLA, György: *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*. Budapest 2000.

Kol.: *Súpis pamiatok na Slovensku, II. zväzok, K - P*. Bratislava: SÚPSOP, Obzor 1968.

KORABINSKY, Johann Matthias: *Geographisch = Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg: Weber und Korabinskyschen Verlage 1786.

LORAD, Emil: *Umelecko-historické pamätné kostoly na Slovensku*. Trnava: SSV 1957.

MENCL, Václav: *Středověká města na Slovensku*. Bratislava 1938.

MÉRY, Gábor – JANKOVICS, Marcell: *A bakabányai Szent Miklós-templom*. Budapest: Méry Ratio 2012.

NÉMETHY, Ludovicus: *Series parochiarum et parochorum Archi-Dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*. Strigonii: Typis Gustavi Buzárovits 1894.

PÉTERFFY, Carolus: *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae. II. Posonii, 1742*.

RELKOVIĆ, Néda: Bakabánya levéltára és rövid története. In: *Levéltári közlemények. A M. Kir. Országos Levéltár folyóirata*, 4, č. 1 – 4, marec – december 1926, s. 231 – 235.

SEDLÁK, Vincentius: *Monumenta Vaticanae Slovaciae, Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337*. Slovenský historický ústav v Ríme, Trnavská univerzita 2008.

ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján a kol.: *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV 2010.

ŠVOLÍKOVÁ, Marta: Príspevok k dejinám pukanského opevnenia. In: *Acta Musei Tekovensis / Zborník Tekovského múzea v Leviciach VI*. 2006, s. 1 – 8.

TOLNAI, Gergely: Újabb adatok a magyarországi erődített templomok adattárához. In: *Castrum*, 2005, č. 2, s. 31 – 50.

TÓTH, Péter (preklad): *Bányavárosok a legkegyelmesebb királyok uralkodása alatt. Válogatás Bél Mátyás leírásaiból*. Sopron: Központi Bányászati Múzeum Alapítvány 2004.

VÁLINÉ POGÁNY, Jolán: *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmérései 1869 – 1890*. Budapest: Országos Műemlékvédelmi Hivatal 2000.

VÁLYI, András: *Magyar Országának leírása*. Harmadik kötet. Buda: A királyi universitásnak betűivel 1799.

WEISZ, Boglárka: A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban. In: (ed.) HABODÁS, Sándor: *Bányászattörténeti Közlemények 6*. Rudabánya 2008, s. 13 – 43.

(ed.) ZAMBOJ, Ján: *Pukanec. Pamätnica k 30. výročiu oslobodenia*. Bratislava: Osveta 1975.